

A turisztikai felsőoktatás helyzete és kérdőjelei 2010-ben Magyarországon

Szerző: Dr. Jandala Csilla¹

A magyar felsőoktatás az elmúlt években jelentős változásokon ment keresztül. Módosultak a bejutás feltételei, átalakult a képzési struktúra, új elnevezéseket kaptak az egyes végzettségek. A változások az ún. bolognai folyamat keretében zajlottak. Ez egyszerűbb felsőoktatási szerkezetet, jól egymásra épülő képzési szinteket jelent, előnye a horizontális és vertikális mobilitás lehetősége és az adott képzési ágon, illetve szakon belül elvárható tudás megszerzését biztosító tantárgyak/tananyagok kötelezővé tétele.

Ezek a folyamatok természetesen érintették, érintik a turisztikai felsőoktatást is. Napjainkban a felsőoktatási intézmények egyféle Turizmus-Vendéglátás szakot indíthatnak; a hároméves alapképzést egy féléves kötelező szakmai gyakorlat egészíti ki, a turizmust érintő változások legvitatottabb pontja éppen a szakmai gyakorlat idejének csökkenése. Ugyan már folyik turizmusmenedzsment mesterképzés Magyarországon, de még nincs értékelhető tapasztalat a képzés piaci megítélésével kapcsolatban.

Annak ellenére, hogy a turizmus a piaci trendek alapján rendkívül gyorsan változó ágazat, a képzési program jelenleg nem teszi lehetővé a rugalmas alkalmazkodást, illetve a más szakokhoz képest markánsabb szakmai követelmények teljesíthetőségét. Ezek azok az elemek, amelyek miatt a Turizmus-Vendéglátás szak felsőoktatási tapasztalatai az első képzési ciklus lezárása után meglehetősen ellentmondásosak, és amelyekben a szakma és a felsőoktatási intézmények összefogásával minél hamarabb változtatni szükséges.

A tanulmány a 2010. április 19-i turisztikai felsőoktatási konferencián elhangzott vitaindító előadás háttéranyaga, amelyet korábban (2009. november 29-én) megtárgyalt a Nemzeti Turisztikai Bizottság, valamint az Ágazati Párbeszéd Bizottság Turizmus-Vendéglátás bizottsága is.

Kulcsszavak: bolognai képzés, turisztikai felsőoktatás, szakmai gyakorlat.

1. Háttér

A turizmus nemzetközi szervezeti megegyeznek abban, hogy napjainkban a világgazdaság egyik legnagyobb munkaerőpiaca a turizmusban található. Megközelítőleg minden 12. ember a turizmus szektorban keres és kap munkát, és ez összesen csaknem 250 millió regisztrált munkahelyet jelent. Közvetve természetesen ennél jóval több ember jövedelme származik a turizusból.

Az által, hogy egyre újabb és újabb desztinációk kapcsolódnak be a turizmus fogadásába, egyre több szakemberre van szükség, és mivel egyre inkább specializálódnak a turisztikai termékek, nélkülözhetlenné válik a speciális oktatási, képzési programok beindítása.

A már a szakmában dolgozókkal szembeni elvárások is változnak, a folyamatos képzés, továbbképzés elengedhetetlen követelménynek számít. A nyolcvanas években még azt mondhattuk, hogy elegendő a meglévő ismereteket háromévenként felfrissíteni. A kilencvenes

évek végén – oly sok más területhez hasonlóan – a turizmussal kapcsolatos szaktudás is folyamatos karbantartást igényel.

Magyarországon a hatvanas-hetvenes években a turizmus szakmában elhelyezkedők többsége valamilyen más – elsősorban bölcsész – végzettséggel rendelkezett, s a szükséges szaktudást munka mellett, különféle tanfolyamokon szerezte meg. Először megismerkedett a gyakorlattal, és csak azután volt lehetősége az elmélet elsajátítására. Kivételt csupán a vendéglátó-ipari, illetve szállodai dolgozók jelentettek, hiszen már a második világháború előtt is számos, ilyen képzést nyújtó neves intézmény működött hazánkban. A felsőfokú oktatásban a turizmus multidiszciplináris jelleggel volt jelen, azaz általában más tudományág – főként a földrajz vagy a közgazdaságtan – keretében volt lehetőség alternatív tárgyként turisztikai alapismeretek megszerzésére.

A nyolcvanas évektől egyre több, már nemcsak vendéglátó, hanem idegenforgalmi szakképzést is biztosító középiskola kezdte meg működését. Megjelentek a két tannyelvű képzést folytató szakközépiskolák. Egyre több speciális program elsajátítására nyílt lehetőség középiskolai fakultációként: például idegenvezetés, utazás és turizmus (Travel and Tourism). A felsőfokú oktatás interdiszciplinárisra vált. A hallgatók tantárgycsoportot választva szereztek meg a turizmussal kapcsolatos

¹ Rektor, Turizmus-Vendéglátás szak szakvezető főiskolai tanára, Harsányi János Főiskola, címzetes egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, e-mail: jandala.csilla@hjf.hu.

ismereteiket, s emellett más tárgyakból szerzett tudásukat is adaptálniuk kellett a turizmusra.

Az elmúlt években jelentős változások zajlottak a magyar felsőoktatásban. Megváltoztak a bejutás feltételei (kétszintű érettségi), megváltozott a képzési struktúra, a végzettség megnevezése.

A változásokat az ún. bolognai folyamatként emlegetjük, amely egyrészt egyszerűbb felsőoktatási szerkezetet (a korábbi hozzávetőleg 400 szakhoz képest jóval kevesebb, alig 100 szakot), másrészt jól egymásra épülő képzési szinteket (hároméves, szakképzettséget is adó alap- és kétéves mesterképzés) jelent. Az új rendszer további sajátossága, hogy csak annak a szaknak enged zölds utat, amelynek van „kimenete”, azaz amelyről tovább lehet lépni magasabb képzési formába. Előnye a horizontális és vertikális mobilitás lehetősége, és az adott képzési ágon, illetve szakon belül elvárható tudás megszerzését biztosító tantárgyak/tananyagok kötelezővé tétele.

Csak azok az intézmények kapnak szakindítási engedélyt a Magyar Akkreditációs Bizottságtól (MAB), amelyek megfelelnek az előírt feltételeknek: kellő számú főfoglalkozású és tudományos minősítéssel rendelkező tanárt alkalmaznak, infrastruktúrájuk megfelel a hallgatói létszámnak. A diploma mellékleteként kiadott dokumentum – magyar és idegen nyelven – részletesen tartalmazza a teljesített krediteket, az egyes tantárgyak tematikáit és a vizsgaeredményeket. Mindez elősegíti a diplomák külföldi elismertetését, illetve a munkáltató számára pontos információkat közöl a jelentkező tudásáról.

Ezek a folyamatok természetesen érintették, érintik a turisztikai felsőoktatást is. A leglényegesebb változás az, hogy a korábban kétféle szakon (Idegenforgalom és szálloda, valamint Vendéglátó és szálloda) folyó főiskolai képzés helyett napjainkban egyetlen, Turizmus-Vendéglátás alapszakot indíthatnak a felsőoktatási intézmények. A képzés hároméves alapképzés, amelyet egy féléves kötelező szakmai gyakorlat egészít ki. (A 2008/2009-es tanévtől kezdődően már néhány intézményben folyik Turizmus-menedzsment mesterképzés, de mivel még csak néhány hallgató szerzett diplomát, nincs értékelhető tapasztalat a képzés piaci megítélésével kapcsolatban. Az mindenesetre megállapítható, hogy nincs tömeges érdeklődés e szak iránt.)

Az alapképzésben végzetek „közgazdász Turizmus-Vendéglátás alapszakon” végzettséget szereznek, és a végzettség tartalmazza a választott *szakirányt* is.

A jelzett változások egyik leginkább vitatott pontja a szakmai gyakorlat kérdése volt, hiszen a korábbi két féléves szakmai gyakorlat ideje az új rendszerben egyetlen félévre csökkent.

Napjainkban 14 felsőoktatási intézmény rendelkezik MAB akkreditációval Turizmus-Vendéglátás alapszak indítására, közülük tízben már kaptak ilyen típusú diplomát a végzett hallgatók.

2. Specializációk – szakirányok

A szakirányok az alágazati specifikumoknak megfelelő szakmai ismereteket foglalják magukba, illetve a turizmus egyes speciális részterületeire koncentrálnak. Megengedhető olyan szakirányok kialakítása is, amelyek több szakterületet ölelnek fel. A MAB által elfogadott, a Turizmus-Vendéglátás alapszak szakalapítási dokumentációjában szereplő javasolt (nem kötelező) szakirányok:

- *Szállodai menedzsment szakirány* – szállodák és más üzleti alapon működő szálláshelyek működtetése, irányítása;
- *Vendéglátó menedzsment szakirány* – vendéglátó vállalkozások termelésének, üzletvitelének szervezése és irányítása;
- *Utazás- és rendezvényszervezés szakirány* – egyéni és csoportos utazások, rendezvények és kongresszusok szervezése, az ezzel foglalkozó vállalkozások irányítása;
- *Rekreáció és egészségturizmus szakirány* – az egészségmegőrzést és a tartalmas szabadidő-eltöltést szolgáló turisztikai programok szervezése;
- *Területfejlesztés/térségmenedzsment szakirány* – a turizmus fejlesztésével kapcsolatos állami, regionális és önkormányzati feladatok koordinálása, a vonatkozó tevékenységek irányítása, a civil szféra szerepe a turizmusban.

Intézményi hatáskörben más, illetve további szakirányok is kialakíthatók.

Ez óriási változást jelent, hiszen az eddig megszokottakon túl, mint például szállodai menedzser, utazásszervező, vendéglátó menedzser, ezután olyan végzettséggel is találkozhatunk, mint például rendezvényszervező, települési-térségi-önkormányzati szakértő, egészségturisztikai-rekreációs menedzser, esetleg ökoturizmus menedzser vagy animátor. (Van olyan intézmény is, amelyik nem él ezzel a lehetőséggel, és általánosabb, hagyományosabb modellként, mintegy a régi struktúrát követve idegenforgalom és szálloda, valamint vendéglátó és szálloda szakirányokat hirdet.) A munkáltató számára ezek hasznos információk, mivel egyértelműen kitűnik, milyen ismeretekkel rendelkezik a végzett hallgató.

Ugyanakkor mindez nem jelenti azt, hogy a hallgató egy bizonyos szakirányt választva az annak megfelelő területen kívánja szakmai gyakorlatát tölteni, hogy abból a témából fog szakdolgozatot írni, vagy, hogy bizonyosan azon a szűkebb területen kíván majd elhelyezkedni. Ezt az oktatási intézmény befolyásolni csak közvetve tudja: a szakirányt, illetve a szakszemináriumot (diplomakonzultációt) vezető tanár képes arra, hogy az általa jobban ismert hallgatót képességeinek megfelelő irányba terelje.

Jelenleg a Felsőoktatási Tájékoztatóban közzétett, hivatalosnak tekinthető információk szerint a már említett 14 felsőoktatási intézmény összesen 41 szakirányt hirdet meg, ezek közül mindössze hat (!) felel meg a MAB előírásainak, azaz ezek egyeznek meg szó szerint a szakalapítási dokumentációban feltüntetett megnevezéssel. Hivatalosan csak ezek jogosultak arra, hogy a diplomában is feltüntetésre kerüljenek. A többi szakirány csak betétlapon szerepelhet, így nem szerezhetnek diplomában feltüntetett szakirányos végzettséget a hallgatók például borturizmusból, rendezvényszervezésből, ökoturizmusból vagy éppen vallási turizmusból.

Mindez nem teszi lehetővé, hogy a felsőoktatási intézmények az egyébként is szűkösen rendelkezésre álló szabadon eldönthető, alakítható intézményi kereteket rugalmasan, a turizmus tendenciáinak megfelelően módosítsák, változtassák, ami egyébként alapkövetelmény lenne.

3. A szakmai gyakorlat rendje

A MAB által jóváhagyott szakalapításnak megfelelően a Turizmus-Vendéglátás szakos hallgatók a 7. félévben féléves kötelező szakmai gyakorlaton vesznek részt, amelyre szintén kreditpontokat kapnak.

A felsőoktatási intézmény szerződést köt a szakmai gyakorlat helyszínével, amely szerződés tartalmazza a menedzser-asszisztensi gyakorlat kötelező elemeit:

- A hallgató forgatás alapján megismerkedik az adott vállalkozás, intézmény legfontosabb munkaköreivel, gyakorlati tapasztalatokkal mélyíti el elméleti tudását és felkészül a tanulmányait követő záróvizsgákra.
- A hallgató munkáját a helyszínen kijelölt és a szerződésben megnevezett instruktor útmutatásával, ellenőrzésével végzi, gyakorlatáról beszámoló készit, amelyet láttamoztat az instruktorral.
- Az instruktor véleményezi a hallgató munkáját és igazolja a gyakorlat teljesítését.
- A főiskola a gyakorlat ideje alatt kapcsolatot tart az instruktorral.

A hallgatók általában a következő területeken töltik gyakorlatukat:

- szállodák és egyéb szálláshely-szolgáltatók, szállodavállalatok központi osztályai,
- speciális szálláshelyek (gyógy- és wellness-szállodák, konferenciaszállodák stb.),
- wellness- és egészségturisztikai szolgáltatók,
- vendéglátó vállalkozások és azok központi osztályai, catering szolgáltatók,
- utazásszervezők, utazási ügynökségek (utazási irodák),

- rendezvényszervezők, konferencia- és kongresszus-szervező vállalkozások és intézmények,
- a turizmus központi és helyi irányítási szervei: Turisztikai Szakállamtitkárság, Magyar Turizmus Zrt., Tourinform-hálózat, önkormányzatok, valamint egyéb regionális és helyi turisztikai irányítók,
- nemzeti parkok,
- közlekedési vállalatok (például Mahart, MÁV, Malév stb.),
- kutatóintézetek, turisztikai és egyéb menedzsment tanácsadó vállalkozások.

A lehetséges szakmai gyakorlati helyeket a képzést támogató szakmai szövetségek, intézmények segítségével a felsőoktatási intézmény közvetíti, ajánlja fel a hallgatóknak. Lehetőség van arra is, hogy a hallgató egyénileg keressen gyakorlati helyszínt (akár külföldön is), de ebben az esetben is az oktatási intézmény előzetesen ellenőrzi, megfelel-e a helyszín a követelményeknek.

A MAB akkreditációval rendelkező felsőoktatási intézmények közül tíz intézmény a 2006/2007-es tanévben indította a turizmus-vendéglátás képzést, azaz jelenleg már vannak diplomát szerzett végzett hallgatóik, akik az elmúlt félévben kötelező szakmai gyakorlatukat töltötték.

Az 1. táblázat (Jandala 2009) az egyes intézmények tantervében előírt szakmai gyakorlat hosszát tartalmazza. (Az egri Eszterházy Károly Főiskola, a Debreceni Egyetem, a Miskolci Egyetem és a gödöllői Szent István Egyetem még nem rendelkezik szakmai gyakorlatos tapasztalattal.) Az összkép meglehetősen kaotikusnak tűnik. Annak ellenére az, hogy 2004-ben a Turizmus-Vendéglátás alapszak alapításakor az alapító intézmények megegyeztek abban, hogy eleget tesznek a turizmus szakma „követelésének” és igyekeznek minél hosszabb gyakorlatra küldeni a hallgatókat. Ráadásul a szakmai szövetségek ilyen szellemben adták támogató nyilatkozataikat is az intézményeknek.

A táblázat szerint a „félév” értelmezése nem egyértelmű: az oktatási tárca (és a MAB) által a félév egyenlő a szemeszterrel, ez tekinthető 13–15 hétnek, ha csak a szorgalmi időszakot vesszük alapul, de tekinthető 17–18 hétnek is, ha a vizsgaidőszakot is beleszámítjuk. Van olyan főiskola, ahol a gyakorlat egyértelműen 6 hónapig tart (Harsányi János Főiskola), ami a leghosszabb gyakorlati időt jelenti.

A vizsgált főiskolák, egyetemek képzésében a turizmus különböző hangsúllyal szerepel, következőképpen az is lényeges, hogy összesen hány hallgatót kell szakmai gyakorlat címén elhelyezni. A felsőoktatási tájékoztatókat tanulmányozva megbecsülhető, hogy 2009 őszén, azaz a 2006/2007-ben indult első alapképzés utolsó szemeszterében kb. 1300–1500 Turizmus-Vendéglátás szakos diák töltötte gyakorlatát a szakmában.

A szakmai gyakorlat hossza az egyes felsőoktatási intézményekben (2009/2010-es tanév)

Intézmény neve	Szakmai gyakorlat időtartama (az egyes intézmények által tantervileg előírtak szerint)
Budapesti Corvinus Egyetem	15 hét
Budapesti Gazdasági Főiskola*	5 hónap Idegenforgalom és szálloda szakirányon, 1+4 hónap vendéglátó és szálloda szakirányon
Harsányi János Főiskola* (Budapest)	6 hónap
Heller Farkas Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája* (Budapesti Kommunikációs Főiskola)	640 óra (=minimum 4 hónap)
Károly Róbert Főiskola* (Gyöngyös)	13–15 hét
Kodolányi János Főiskola* (Székesfehérvár)	15 hét (szemeszterrel egyezően)
Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Főiskolai Kar (Győr)	3+3 hónap Idegenforgalom és szálloda szakirányon (6. félév), 3+3 hónap vendéglátó és szálloda szakirányon (5. félév)
Pannon Egyetem (Veszprém)*	4 hónap (=16 hét)
Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar (Szekszárd)	14 hét
Szolnoki Gazdasági Főiskola*	15 hét

* A megjelölt intézmények egyidejűleg több mint 100 hallgatót küldenek gyakorlatra.

Forrás: saját szerkesztés

Az intézmények csaknem mindegyike a tantervnek megfelelően az utolsó, azaz a 7. félévre teszi a szakmai gyakorlatot: kivételt a vendéglátásra specializált képzésre hivatkozva két intézmény jelent, de ez nem a teljes gyakorlat, hanem csupán a gyakorlat egy részének előbbre hozásával jár.

A fentiek alapján megállapítható, hogy 2010 tavaszán hivatalosan egyetlen egy hallgatóra sem számíthattak a szakmai gyakorlatos helyszínek, azaz nincs gyakornok, akit foglalkoztatni lehetne.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy bizonyos szakterületeken a tavaszi és nyári időszak kiemelten fontos, például az előbbi a rendezvények szervezése, utóbbi az animációs gyakorlatok lebonyolításának időszaka, illetve, hogy vannak olyan területek (például egészségturizmus), amelyek egész évben folyamatosan szeretnének hallgatókat fogadni, akkor azt láthatjuk, hogy a turizmus szakmai szempontjai, igényei és a MAB által megkövetelt, jóváhagyott képzési rendszer nincs összhangban egymással.

A gyakorlati helyek sok esetben csak akkor fogadják a hallgatókat, ha ők a jelzetnél hosszabb ideig vállalják a munkát, és eleve így írják ki pályázatukat. Gondot jelent néhány felsőoktatási intézményben az is, hogy régóta meglévő külföldi szakmai gyakorlatos kapcsolataikkal hosszú távú megállapodást kötöttek a jelenleginél hosszabb időtartamra. A hallgatók, amennyiben vállalják a többlet gyakorlatot, hátrányba kerülnek a többiekkel szemben.

Összességében az a hallgató, aki öt hónapnál több időt tölt szakmai gyakorlaton, nem tudja időben, a tantervnek megfelelően befejezni tanulmányait, csak később tud a záróvizsgán részt venni, hallgatói jogviszonya megkérdőjeleződik, később kap diplomát, azaz a továbbtanulásra való jelentkezéskor hátrányba kerül

a rövidebb időt szakmai gyakorlaton töltőkkel szemben (évet veszít), vagy éppen az álláskeresőskor.

4. Összegzés és javaslatok

A Turizmus-Vendéglátás szakon diplomát szerzett hallgatók elhelyezkedési lehetőségei rendkívül széles körűek. A turisztikai szakemberek iránt megnyilvánuló kereslet hazánkban már évek óta dinamikus fejlődik, bár a kereslet struktúrájában kisebb változások figyelhetők meg.

Az elmúlt években a turisztikai ágazat hazai munkaerőpiacán folyamatosan növekedett a felsőfokú végzettségűek iránti igény, és a foglalkoztatási trendeknek köszönhetően ez a jövőben is várható (MAB, 2004).

A jelzett problémák, ellentmondások kiküszöbölésére óriási segítséget jelenthet a szakmai irányító szervezetek, szövetségek támogatása a következő pontokban:

- A szakmai gyakorlatos helyszínek vegyék figyelembe a hallgatók kötelezettségeit: a tanterv szerint legkésőbb a 6. félév szorgalmi időszakának végéig (általában május 15.) megkötött szerződéssel kell rendelkezniük. Számos gyakorlatos fogadó hely ezt nem veszi számításba akkor, amikor ennél későbbi időpontra tervez interjút, versenyeztet hallgatókat. Sokan éppen ezért elállnak egy-egy vonzó lehetőség megpályázásától, pedig képességeik alapján alkalmasak lennének annak betöltésére. Időben küldjék meg igényeiket, hogy a tantervi előírásoktól eltérő időben szervezendő gyakorlatra a hallgató méltányosságból engedélyt kaphasson.
- Látszólag javíthatna a helyzeten, ha nem a 7. félévben, hanem korábban is szerveződne a gyakorlatok. A MAB által a Turizmus-Vendéglátás szak szakindítási

kérelmében jóváhagyott tanterv szerint azonban a szakmai gyakorlat megalapozását szolgáló speciális tantárgyak (szakirány tárgyak) csak az utolsó tanévben kerülhetnek meghirdetésre.

- Az oktatási intézmények arra számítanak, hogy a turisztikai, vendéglátó vállalkozások preferálják a Turizmus-Vendéglátás szakos hallgatókat, hiszen más, például Marketing vagy Pénzügy-Számvitel szakos hallgatók is jelentkezhetnek, jelentkeznek turisztikai vállalkozásoknál szakmai gyakorlatra.
- A hazai felsőoktatásban a Turizmus-Vendéglátás szak a legkeresettebbnek számít, a legtöbb felvételiző ezt jelöli meg kérelmében. Éppen ezért a felsőoktatási intézmények érdemesnek tartanának egy közös felépítést a hazai meghatározó szakmai szervezetekkel, szövetségekkel annak érdekében, hogy – a jelenlegi képzés előtti struktúrához hasonlóan – a kötelező gyakorlat hossza két félévesre bővüljön. (A megkérdezett felsőoktatási intézmények készek akár a 2. félévi gyakorlat állami normatíva nélküli finanszírozásának megvizsgálására is.)
- Az új rendszere való áttéréskor a korábban működő két szak (Idegenforgalom és Szálloda, valamint Vendéglátás és Szálloda szak) összevonásra került. Az elmúlt évek tapasztalata alapján a felsőoktatási intézmények kezdeményezik az önálló Vendéglátás alapszak alapítását, hiszen a jelenlegi Turizmus-Vendéglátás alapszak képzési programja nem képes a vendéglátás szektor igényeit maradéktalanul kielégíteni.
- Szükségesnek tartják az intézmények a szakirányok kialakításának és módosításának rugalmasabbá tételét: a turizmus tendenciáinak megfelelően alakítható, változtatható specializációkat szeretnének kínálni, olyanokat, amelyekkel markánsan megkülönböztethetik magukat egymástól.
- A képzési terület sajátosságaiból fakadóan kevés a tudományos minősítéssel rendelkező főállású oktatók száma (a 14 intézményben együttvéve sem éri el a 20 főt), így nem lehet azt a MAB követelményt teljesíteni, hogy a törzstárgyak, a szakirányok és a szakirány tárgyak többségének felelőse minősített oktató legyen.
- A törzstárgyak jelentős része és a szakirányos tárgyak szinte mindegyike megköveteli a gyakorlati szakemberek bevonását a képzésbe, azonban

tudományos minősítéssel rendelkező gyakorlati szakember alig létezik az országban. Mindenképpen megoldásra vár az a kérdés, hogyan lehet a többéves, több évtizedes tapasztalattal és elismertséggel rendelkező gyakorlati szakembereket a MAB által is elfogadtatni, mint minősített oktatókat.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a turizmus-vendéglátás felsőoktatási tapasztalatai az első alapképzési ciklus lezárása után meglehetősen ellentmondásosak. Annak ellenére, hogy a turizmus egy, a piaci trendek alapján rendkívül gyorsan változó ágazat (Jandala 2007), a képzési program jelenleg nem teszi lehetővé a rugalmas alkalmazkodást, illetve a más szakokhoz képest markánsabb szakmai követelmények (például szakmai gyakorlat hossza) teljesíthetőségét. Ezek azok az elemek, amelyekben a MAB, a szakma és az intézmények összefogásával minél hamarabb változtatni szükséges.

Felhasznált irodalom

- JANDALA, CS.: „A turizmus fejlesztésének regionális kérdései: területi és oktatási együttműködés az EU-csatlakozás tükrében” előadás a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság Turizmus Szakosztálya által szervezett XV. Idegenforgalmi Akadémián, Balatonfüred, 1997. április 24–25.
- JANDALA, CS.: Fogyasztói szokások változása a turizmusban, In: Turizmus a nemzetgazdaságban, 2007, Pécsi Tudományegyetem, Illyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd
- JANDALA, CS.: „A felsőfokú turisztikai oktatás helyzete a Bolognai Rendszerre való áttérés után”, előterjesztés a Nemzeti Turisztikai Bizottság részére, Budapest, 2009. november 29.
- JANDALA, CS.: „Képzési helyzetkép, a felsőfokú képzés aktuális helyzete és a jelenlegi adottságok felhasználási lehetőségei a vállalkozások mindennapjaiban”, összeállítás az ÁPB részére, 2009. december
- Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB): Turizmus-Vendéglátás alapszak szakalapítási dokumentációja (alapítók: Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, Harsányi János Főiskola, Budapest, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, Szolnoki Főiskola, Szolnok, Veszprémi Egyetem, Veszprém), 2004. június 15.